Tolna megye madárvilága és egyéb gyűjtemények

Követhető példától - a természettudományos gyűjteményig

Szerencsésnek mondhatom magam, mert a betűvetést rejtelmeibe és a gyakorlatra épülő ismeretszerzésbe egy néptanító - a háromszáz lelkes Kisvásárhely mindenese - Grígely Nándor (Nándi bácsi) vezetett be. Játékos és élvezetes tanítása mellett, mindig volt ideje gyűjteményeinek legújabb darabjait megmutatni, egyben elvarázsolni bennünket kedvességével, türelmével és tudásával. Órákat, sokszor egész délutánokat töltöttem a barátaimmal a lakásán, féltve őrzött „házi múzeumában", ahol érem-, bélyeg- és néprajzi gyűjteményben gyönyörködhettünk. Így nem meglepő, hogy nekem is volt (ma is őrzöm) bélyeg, „gyufás-címke", de volt madártoll-, tojás-, levélgyűjteményem is.
Nála tapasztalhattam, hogy a nyitott szív, a nyitott lélek és nyitott ajtó elengedhetetlen a hatékony és egyedi pedagógiai munkához.
A 60-as évek közepén - 72 évesen - sok emléket, tudást és értéket maga mögött hagyva Nándi bácsi elment. Mihályfáról elköltöztem, majd érettségiztem, Pécsett diplomáztam és hat évig dolgoztam szülőfalumban (Kisvásárhely melletti település) biológia-földrajz szakos tanárként.
A módszer nem változott - nyitott szív, nyitott lélek és nyitott ajtó.
Szülőfalumban, kortársaim, volt ismerőseim és szomszédaim gyerekeit tanítottam.
Igazi próbatétel volt az a hat év.
Ösztönző, jó tantestületi légkörben az útkeresés, a bizonyítási vágy és a műhelymunka feltételeinek megteremtése jellemezte ezeket az éveket. Az utóbbinak alapját képezte a kooperatív tanítás, a megfigyelésre és tapasztalásra épülő tanulás - ha erre lehetőség volt - akkor az értékvédő munka, munkálkodás. Az elképzeléseim megvalósulását egy sikeres dombóvári pályázat késleltette, mert 1979. szeptemberétől már Dombóváron dolgoztam.

A műhelymunkához műhely kell

Napköziként, egyben óraadóként kezdtem a munkát Dombóváron a Gárdonyi Géza Ált. Iskolában. Októberben a napközis csoportommal beléptünk - az akkor jól ismert - országos „Búvár-klub" mozgalomba, 1980. április 11-én megalakítottam az MME helyi csoportját, júniusban pedig megszerveztük az első ornitológiai tábort a tüskei tavaknál.
1981. januárjától az általam vezetett „Zoológia szakkör" is megkezdhette munkáját Művelődési Otthonban.
1982-ben Tatán - az országos szakköri találkozón - elnyertük a „Bemutató szakköri" címet. (A minősítésre benevezett 120 csapatból hat részesült ebben az elismerésben.)
A környezeti neveléssel foglalkozó iskolák körében elismert közösség lett a dombóvári.
A cím kötelezettséggel járt, mert egyik napról a másikra minták lettünk, előadások, szemináriumok, bemutató foglalkozások és módszertani bemutatók vártak ránk Visegrádtól Tiszavasváriig. Természetesen mi is jártunk tanulni, tapasztalni Fülöpházára, Tornyospálcára, Szentendrére, később a mecseki Mókus-suliba és budapesti Mezőgazdasági Múzeum oktatóközpontjába. Tanítványaimmal - akik közben felnőttek és kollégák lettek - végigjártuk az ország ornitológiai táborait Fenékpusztától a Hortobágyig, a Bódva völgyétől Sumonyig.

Megalakult az MME helyi csoportjának Természet- és Környezetvédelmi Oktatóközpontja

1984-től alapító tagjai lettünk az oktatóközpontok országos hálózatának.
Az oktatóközpont bázishelye az 1982-ben átadott Molnár György általános Iskola lett.
Az elmúlt 30 évben nem csak a céljainkat sikerült megfogalmazni, de sok-sok munkával, némi pályázati támogatással megteremtettük azokat a feltételeket, melyek az elméleti és terepi

munkához nélkülözhetetlenek.

Az oktatóközpont céljai:

- a fiatalság minden korosztályának szemléletformáló nevelése,
- Tolna megye madárvilága – kiállítás anyagának gondozása és fejlesztése,
- az „Öko címet” elnyert - Belvárosi Általános Iskolával való jó együttműködés,
- a tüskei és pacsmagi erdei iskola működtetése, szakmai programnyújtás,
- madarász-sulis csoportok működtetése, pedagógusképzés,
- a jeles napok és hagyományteremtő terepi programok, szakmai bemutatók szervezése,
- jó kapcsolat a térség és a város zöld szervezeteivel,
- nyári természetvédelmi és madárgyűrűző táborok szervezése,
- fajvédelmi és állományfelmérő programokban való aktív részvétel,
- a madárbarát- és a madárvédelmi mintakert gondozása, fejlesztése,
- szakmai segítség és közreműködés az ökoiskolák programjaikban.

Ifjúságnevelő munkánk pillérei:

- az 1981 óta működő madarász –suli,
- az 1980 óta működő nyári szaktáboraink,
- erdei iskoláink (Pacsmag és Dombóvár-Tüske)
- jeles napok (Madárkarácsony, Madármegfigyelő Világnap, Vizes Élőhelyek Világnapja, Madarak és fák napja, Fülemülék éjszakája)
- az oktatóközpontunk ismeretterjesztő foglalkozásai és előadásai.

Szolgáltatásaink:

- Erdei iskola - programmal (Tüske-Madárvárta)
- Tárlatvezetés (Ornitológiai gyűjtemény)
- Nyári szaktáborok (Tüske-Madárvárta)
- Ornitológiai- és gyűrűző táborok
- Témanapok (víz, erdő, rét, helyi értékek)
- Szakmai előadás, terepi módszertani bemutató
- Tárlatvezetés (Kaposvár, Dombóvár)
- Szakvezetés a „Madárbarát mintakertben”
- Hazai terepi programok szervezése
- Madarász-suli (több korcsoport)
- CES-program – április-július Tüske
- Odútelepek – gondozása, rendszeres ellenőrzése

Bemutatóhelyeink:

- Pacsmag Természetvédelmi Terület (tanösvény)
- Béka-tavak (odútelep, madármegfigyelés)
- Konda-patak völgye, mint ökológiai folyosó
- Tolna megye madárvilága – múzeumi anyag
- Madárbarát mintakert – Belvárosi Ált. Iskola
- Madárvédelmi bemutatókert – Tüske, Madárvárta
- Szigeterdő (maradványerdő, lakótorony, odútelep)
- Szőlőhegyi-parkerdő (odútelep)
- Oktatóközpont (előadás, foglalkozás, tárlatvezetés)

A célokból, pedagógiai munkálkodásunk pilléreiből, szolgáltatásainkból és a bemutatóhelyek megnevezéséből kiderül, hogy a gyűjtemények milyen fontos szerepet játszanak szemléletformáló munkánkban.

Az oktatóközponti terem gyűjteményei:

1. Tolna megye madárvilága
2. Madármúmiák
3. Fészekgyűjtemény
4. Rovargyűjtemény
5. Egyéb gyűjtemények

1.Tolna megye madárvilága

Az anyaggyűjtés már 80-as évek elején elkezdődött, elsősorban dr. Várnai János orvos, preparátor és Lázár János vadász, preparátorok munkájának köszönhetően. Az első preparátumok képezték az alapját a szakköri munkának, ill. az 1982-től a Művelődési Otthonban kétévenként megrendezésre kerülő „Természetvédelmi, madárvédelmi és ornitológiai" kiállításoknak.
Munkánknak híre lehetett, mert 1984-ben a megyei múzeum a selejtezésre ítélt zoológiai gyűjteményét (madarakat és emlősöket) – megsemmisítés helyett – felajánlotta a csoportunknak. A városi vezetők és a Művelődési Otthon közös megegyezésének köszönhetően, egy 20 nm erdei életközösségben (dioráma) helyezték el az emlősöket (gím-, dámszarvas, őz, vaddisznó, róka, borz, vidra) és néhány jellegzetes erdei madárfajt (erdei fülesbagoly, harkályok, erdei szalonka). Az anyag nagy része, mintegy 80 faj üveges vitrinbe került. A „Természettudományi bemutatóterem" avatása 1984 őszén volt.
A nyitott dioráma nem bizonyult jó megoldásnak, egyrészt a felügyelet nélküli látogatás sok kárral járt, másrészt – ez bizonyult a nagyobb bajnak – a múzeumi kártevők hat év alatt a gyűjtemény 30%-át használhatatlanná tették.
1990-ben új helyre a Molnár György Általános Iskolába került a gyűjtemény megmaradt része. Még három évre volt szükség, hogy a gyűjtemény fertőzésektől mentes legyen.
A felajánlásoknak, cseréknek és vásárlásoknak köszönhetően a gyűjtemény az elmúlt években is gazdagodott.
A gyűjtemény jelenlegi tulajdonosa és gondozója „Tolna megye természeti értékeiért" Alapítvány, illetve annak szakemberei. Az alapítványt a helyi madártani csoport kezdeményezésére az MME Elnöksége alapította.

A helyi gyűjteményben 116 preparátum található, 88 madárfaj bemutatására van lehetőség.

A feltűnően szép és jellegzetes nászruhájú búvárfélék (Gaviidae) négy ismert fajából három megtekinthető a kiállításon. Az északi-, sarki- és a jeges búvár egy-egy vonuló példányát a Duna folyó tolnai szakaszán gyűjtötték be, több mint 50 éve. Hazánkban alig van olyan ornitológiai gyűjteményében, ahol a három faj együtt látható.
Az áramvonalas testű és a bukó életmódhoz alkalmazkodó vöcsökfélék (Podicipedidea) hazai öt fajából hármat tudunk bemutatni. A halakban gazdag tavakon mindenütt gyakori búbos vöcsköt, illetve a sokkal ritkább vörösnyakú- és feketenyakú vöcsköt. Az utóbbi párban, „nászpózban" lett preparálva. A vöcskök úszókaréjos lábukkal nem szívesen hagyják el a vizet, mert a szárazföldön nagyon ügyetlenek és lassúak. Könnyen megfigyelhető madarak.
A kárókatonaféléket (Phalacrocoracidae) a védelmet nem élvező kárókatona, közismertebb nevén kormorán képviseli. A somogyi halastavakon lőtt példányt Finnországban gyűrűzték.
A gólyaalkatúak (Ciconiformes) népesebb képviselőiből látható, a természetben emberi szem elé ritkán kerülő - jellegzetes hangú - bölömbika, a legnagyobb termetű hazai gém a szürke

gém, a félénk, zavarást nem tűrő vörös gém, az inkább csak szürkületben mozgó és hangjáról azonosítható bakcsó. A gémek legkisebb képviselője a gyűjteményben egy gyönyörű, nászruhás üstökös, vagy selyemgém.
Az erős testfelépítésű lúdalkatúakat a hazánkon átvonuló, nagy csapatokban megpihenő vetési lúd és az egyre ritkább nagy lilik képviseli.
A víz felszínéről azonnal felrepülni képes úszórécék (Anatini) közül látható a vadászható tőkés réce, a hegyvidék és tundra vizein költő nyílfarkú réce, a jellegzetes csőrű kanalas réce és a kisebb termetű csörgő- és böjti réce.
A bukórécéket (Aythya) a barátréce, a fokozottan védett cigányréce, a vonuláskor halastavakon egyre gyakoribb kerceréce és kontyos réce képviseli. Gyűjteményünk egyik ritkasága a füstös réce, mely a hazai gyűjteményekben alig fellelhető faj.
Az Európában költő bukókat a Béka tavakon 2012-ben megfigyelt nagy bukó képviseli.

A hazai nappali ragadozóknak, a vágómadár-alkatúaknak (Accipitriformes) hét képviselőjét tudjuk bemutatni. Súlyra (4-6 kg) és szárnyméretre (190-240 cm) is legnagyobb a réti sas. A nyitott szárnnyal preparált két éves sasnak a látványa is lenyűgöző. 1970-ben - 40 éve - a faj fennmaradásáért küzdöttek a hivatásos madarászok, mert mindössze 12 pár költött akkor az országban. Az eredményes védelmi munkának köszönhetően (fészekőrzés, a veszélyes mérgező anyagok korlátozása, valamennyi hazai fészek rendszeres ellenőrzése, felvilágosító munka, a vadászok szemléletváltása) közel 350 ivarérett és 400-450 fiatal réti sas él ma hazánkban. A sasoknál lényegesen kisebb, széles szárnyú, a levegőben gyakran keringő, ritkábban a préda felett szitáló ölyvek közül látható az egerészölyv, mely a leggyakoribb hazai ragadozónk. Sokkal ritkább az egerészölyvnél kicsit nagyobb, de karcsúbb, vonuló darázsölyv. A Mecsek déli lejtőjének tölgyeseiben költ, tápláléka (darázslárvák) legalább olyan különös, mint annak megszerzése, mert a talajon sétálva keresi a darázsfészket, majd tyúk módjára kapirgálva szerzi meg a lárvákat..
A településeken leggyakrabban látható karvaly és héja lekerekített, rövid szárnytollainak és hosszú farktollainak köszönhetően ügyesen vadászik az épületek között és a cserjés, bokros, fás területeken. Ezeknél a fajoknál az ivari dimorfizmus a méretben és tollazatban is feltűnő. A tojó madarak lényegesen nagyobban, erősebbek.
A zsákmányukat többnyire levegőben szerzik a hegyes szárnyú, gyors és élénk szárnymozgású sólyomfélék. Látható a ma még gyakori vörös vércsének két példánya, és az Alföld több kistáján telepesen költő kék vércse. A települések légterében gyakran üldöz fecskéket a közepes termetű kabasólyom. Téli vendég nálunk a legkisebb sólyomféle a kis sólyom, az északi tundrákon költő madár kistestű madarakra vadászik hazánkban.

Az elsősorban füves, nyílt területeket kedvelő fácánfélék három faját tudjuk bemutatni. Sajnos mindhárom faj állománya rohamosan csökken évtizedek óta. Legdrasztikusabban a fogolyé, de lényegesen kevesebbszer hallható a fürj jellegzetes hangja is. A fácánt is beleértve, mindhárom faj állománycsökkenését az élőhelyvesztés okozta. Nedves, elsősorban hegyi folyóvölgyek kaszálóinak ritka, éjszakai madara a haris. Aki harsogó és erős hangját ismeri, bizony meglepődhet a madár fogolynál is kisebb, karcsúbb méretén.

A guvatféléket (Rallidae) a pettyes vízicsibe és sűrű nádasokat, vízborításos mocsaras élőhelyeket kedvelő guvat képviseli. Utóbbit inkább halljuk, mint látjuk, mert rejtőzködő madár. Malacvisításhoz hasonló hangja, semmivel össze nem téveszthető. Hasonló élőhelyen fordul elő a fekete tollazatú, csak a szárnyán és farktollain fehér tükröt viselő vízityúk. Méretében nagyobb, de szintén fekete tollazatú, vízen kiválóan”szaladó” szárcsanak a csőre és homloka fehér, míg a vízityúké piros.
A nedves, vizes rétek és halastavak madarai közül a bíbic, a pajzsos- és piroslábú cankó,

illetve a hosszú és érzékeny csőrű sárszalonkák láthatók. Az erdők „királynője” az erdei szalonka (benkecske) is bemutatott fajok között van. Érdekessége a madárnak, hogy fiókáit képes a lábai segítségével új helyre szállítani – menteni. Erre egyetlen hazai madár sem képes. Említést érdemel 110 cm szárnytávolságú lócsér, mely hazánkon csak átvonul, az északon - tengeri szigeteken költő madár.
A galambalkatúak (Columbidae) közül a félénk vadgerle és az újra terjedő örvös galamb látható. Az utóbbi rohamos terjeszkedésének a városunkban is szemtanúi lehetünk. Kontinensünk egyetlen fészekparazita madarának - a kakukknak - szürke és vörhenyes változata is látható. Afrika trópusi tájain telelő madár éjszaka és magányosan vonul, és egyike annak a két fajnak, mely elfogyasztja a szőrős hernyókat.
Az éjszakai ragadozók közül látható a fokozottan védett gyöngybagoly és kuvik, az elhagyott varjú és szarkafészkekben költő erdei fülesbagoly, és az odvas fák nagy üregeit költőhelynek használó macskabagoly. Az utóbbinak a ritkább szürke változatát is láthatja az érdeklődő.
Városunkban mindössze kétszer figyeltük meg a hazai madárvilág egyik legkülönösebb alakját, a lappantyút. Népi nevén „kecskefejő”, az elnevezés helytelen, mert nem tejjel, hanem rovarokkal táplálkozik a madár. Szürkületben vadászik az állatok közelében, ahol sok a nagyobb testű rovar. Hangja tücsökszerű pirregés. Talajon költ, a fák ágaira mindig hosszában ül fel, beleolvadva környezetébe alig felfedezhető. Röpte, szárnyalása különleges – inkább hasonlít a denevérekéhez és a pillangókéhoz, mint tollas társaikhoz.
Már évtizedek óta a sarlósfecskék költőhelye a város központjában emelkedő víztorony. Különleges madár, a kolibrifélékkel és nem a fecskékkel rokon. Hangos visításuk már április végén betölti a Városi Bíróság előtti teret. Soha nem száll le, az épületek réseiben költ. Egy 14 éve elpusztult, majd preparált példány került a gyűjteménybe.

Hazánk legszínesebb madarai a szalakótaalkatúak. A jégmadár halspecialista, amúgy a gyerekek által csak „repülő drágakőnek” nevezett veréb nagyságú madár valóban csodaszép. Gyakori, könnyen megfigyelhető faj a tüskei tavakon, de a Konda-patak és a Kapos folyó is jó megfigyelőhely lehet. Magas partfalak, méter hosszúságú üregeiben költ a gyurgyóka, gyurgyalag, avagy a „méhészmadár”. Bugyborékoló hangja egyedi, vadászata igazi légi bemutató, tollazatának színezete alig leírható. A Kiskunsági Nemzeti Park diorámájának felújításakor kaptuk a rend legnagyobb termetű madarát, a szalakótát. Odúlakó, költöző madár a Kiskunság jellegzetes madara, fokozottan védett.
A harkályfélék (Picidae) egyetlen képviselője a gyűjteményben a zöld küllő. Táplálkozását tekintve hangya illetve „hangyatojás” specialista madár, szeret a talajon tartózkodni, a harkályfélék között nem mondható gyakorinak.
Három preparált példány képviseli a múzeumban az „inváziószerűen” megjelenő csonttollúakat. Fején lévő bóbitájáról könnyen felismerhető, a fenyőöv madara. Hazánkban kedvelt csemegéje a japánakác, a madárberkenye, a vadszőlő és a fagyöngy termése.
A ragadozó gébicsek igazi „vártamadarak”. A gyakoribb fajok mindegyike látható a kiállításon. A hazánkban leggyakoribb tövisszúró gébics mellett megtaláljuk a Kapos völgyében költő kis őrgébicset, ill. az őszapót prédaként leszorító - hazánkban egyelőre csak téli vendégként látható - nagy őrgébicset.
A füsti fecske, a fürj és az éjszaka is daloló fülemüle mellett, a sárgarigó is a magyar földműves kedvelt madara. No, nem azért, mert szereti a cseresznyét, hanem színéért, hangjáért, művészien megépített fészkéért és azért a gazdasági hasznáért, amit a szőrős, nagy testű hernyók elfogyasztásával okoz. Egyébként nem is rigó, közelebbi rokona a vetési varjúnak, mint a feketerigónak. A Nílus völgyében telel a nép által „aranymálinkónak” hívott gyönyörű madár.
Hazánk legkisebb súlyú madarait is meg tudjuk mutatni, mert az ökörszem (5-7 gramm) és a sárgafejű királyka (4-6 gramm) is megtalálható a gyűjteményben. A királyka visszafogott

sziszegő hangja méretéhez illik, ugyanakkor az ökörszem riasztó és területjelző tavaszi éneke is jóval nagyobb madarat (galamb nagyságot) feltételez. Kicsi a bors, de hangos – mondjuk mi madarászok.
Az utolsó népesebb csoport a rigóké, a gyűjtemény hat fajt mutat be.
Látható a gyakori énekes- és feketerigó, a téli vendégként Dombóvárra is rendszeresen megérkező fenyőrigó és léprigó. A léprigó a legnagyobb méretű rigófélénk, a fenyőrigó érdekessége, hogy telepesen költ. Az örvös rigó és szőlőrigó megfigyelése már faunisztikai érdekességnek tekinthető, mert jóval ritkábban kerülnek a hozzáértő szeme elé.

2. Madármúmiák

A járművekkel, üvegfelülettel és vezetékkel való ütközésben elpusztult kisebb testű madarakat összegyűjtjük és kezeléssel tartósítjuk. A gyűjteménynek nagy előnye a hagyományos kitöméssel szemben, hogy szinte nincs költsége, könnyen kezelhető, jóval kisebb helyen elfér, könnyen szállítható és oktatási célra is jobban használható.
Jelenleg 46 fajhoz tartozó 72 egyed alkotja a helyi gyűjteményt.
Jól szolgálja minden korosztályban az ismeretszerzést, a fajok jegyeinek megtanítását és megtanulását, biztos alapokat nyújt a természettudományos versenyekre való felkészülésben, jól alkalmazható a szakkörökön, erdei iskolában, szaktáborokban, témanapokon ill. csoportmunkás foglalkozásokon.
Mivel a gyűjteményben ritka fajokat is vannak a gyűrűző vizsgára készülő tagjainknak is komoly segítség a könnyen hozzáférhető gyűjtemény.

A madármúmiák fajlistája: sordély, fenyőrigó, feketerigó, énekes rigó, kis tarkaharkály, nagy tarkaharkály, balkáni fakopáncs, seregély, meggyvágó, erdei pinty, fenyőpinty, kékcinege, barátcinege, őszapó, széncinege, kerti rozsdafarkú, fülemüle, rozsdás csuk, zöldike, csicsörke, csíz, tengelic, süvöltő, mezei veréb, házi veréb, tövisszúró gébics, kormos légykapó, szürke légykapó, sárgafejű királyka, ökörszem, sisegő füzike, csilp-csalp füzike, fitisz füzike, barátka, mezei poszáta, kerti geze, nádirigó, fürj, foltos nádiposzáta, nádi tücsökmadár, házi rozsdafarkú, molnárfecske, füsti fecske, parti fecske, sarlósfecske, gyurgyalag.

3. Fészekgyűjtemény

Csak azoknak a madárfajoknak a fészkét használjuk a gyűjteményben, melyeknek alakja, formája, fészekanyaga és elhelyezkedése jellegzetes, könnyen felismerhető és jegyei egyértelműek, megjegyezhetőek.
Azokat a fészkeket gyűjtjük össze, melyek használaton kívül vannak, a vihar leverte, valamelyik dúvad (szarka, szajkó, dolmányos varjú) kirabolta, leesett, elhagyta a madár, a kotló madarat ragadozó megfogta. Az utóbbi esetben ritkán előfordul, hogy a fészekben lévő tojások nem sérülnek. Így a gyűjtemény anyagát gazdagítják.
A hazánkban rendszeresen költő fajok 15 %-nak, azaz 25 madárfajnak a fészkét tudjuk bemutatni házi gyűjteményünkben.

Fajlista: őszapó, függőcinege, széncinege, csuszka, nádirigó, cserregő nádiposzáta, énekes nádiposzáta, barátka, mezei poszáta, fülemüle, tövisszúró gébics, tengelic, zöldike, feketerigó, énekes rigó, sárgarigó, vízirigó, erdei pinty, csicsörke, házi rozsdafarkú, mezei veréb, kis poszáta, kékcinege, barátcinege, szürke légykapó.

4. Rovargyűjtemény

Hat tárlóban 150 faj látható, többségében könnyen meghatározható bogarak és nappali lepkék.
A bogárgyűjtemény nagy része 40 éves (Nagy S. főiskolai gyűjteménye), a nappali lepkéket Kurucz Gábor tanár ajánlotta fel az oktatóközpont részére 30 éve.
A gyűjteményt - a fajok védelme érdekében - évtizedek óta nem gyarapítjuk.
A gyűjtést a fotózás váltotta fel.

5.Egyéb gyűjtemények

Vitrines és kazettás elhelyezésben megtekinthető anyagok: termések, koponyák, madártojások, növényi-(pl. kupacsok, tobozok, tüske, tövis, jellegzetes levelek) és állati részek, szervek (pl. kopoltyúfedő, garatfogak, sarkantyú, fogtípusok, pata, sörte…).

Nagy Sándor tanár